

L'estany d'Ivars i Vila-sana

Els antics usos socials i econòmics abans de la seva dessecació

ipecc

Roser Miarnau Pomès
Maribel Pedrol Esteve

La investigació versada sobre els antics usos socials i econòmics de l'estany d'Ivars i Vila-sana neix com a projecte d'anàlisi basant-se fonamentalment en les fonts orals gràcies a la participació de testimonis que habitaven en les zones properes a l'antic estany. Aquest projecte es va redactar i presentar a finals de l'estiu de l'any 2008 i es va resoldre positivament al mateix novembre del 2008 amb una dotació econòmica de 36.000 euros.

Aquest fou el tret de sortida d'una recerca que s'encetava tot just amb la compra del material d'enregistrament per a les entrevistes i de tractament i reproducció per a les imatges antigues que sorgissin al voltant de la recerca. El material adquirit fou una càmera digital per a enregistraments audiovisuals amb disc dur incorporat, una càmera de petites dimensions i fàcil d'usar que feia plausible el fet de poder entrevistar sense haver d'estar excessivament pendent de la càmera, la qual cosa facilitava l'ambient distès i relaxat amb els entrevistats i entrevistades, que ràpidament s'oblidaven que eren enregistrats, i un escàner i ordinador portàtil. Aquests dos elements han estat fonamentals perquè el tractament i l'escaneig de les fotografies antigues i de les imatges cedides es fessin a la mateixa llar de la persona entrevistada, evitant

sempre que aquestes sortissin mai de casa del propietari i, per tant, qualsevol pèrdua o deteriorament.

El grup de treball estava format per Josep Maria Solé i Sabater, Roser Miarnau Pomès, Maribel Pedrol Esteve, Toni Costa Pedròs i Eva Reñé Gaval·là, i es va dividir en dos equips paral·lels que mensualment es comunicaven mitjançant una reunió formal. Cada un dels equips es va centrar en tasques diferents per optimitzar el temps i els recursos. Mentre els uns feien el buidatge de les fonts bibliogràfiques i documentals d'hemeroteques i arxius, la resta feia una immersió en el treball de

camp, buscant informants, contactant-hi, difonent el projecte pel territori a fi d'arribar a la màxima quantitat de gent possible, i finalment fent entrevistes i recopilant les fotografies, les imatges i els documents que els nostres informants estaven disposats a facilitar. Ambdues tasques eren coordinades mitjançant reunions quinzenals o mensuals en funció dels avenços que es feien.

Les entrevistes

La modalitat d'entrevista més habitual emprada al llarg de la nostra recerca va ser l'entrevista dirigida. Aquesta entrevista és aquella on l'entrevistador

■ En un primer pla es veuen un nen i un senyor treballant amb les *reds* de pesca.

JOSEP REYNAL (FONS FAMÍLIA REYNAL)

o entrevistadora manté un guió a partir del qual va formulant les qüestions o preguntes a la persona entrevistada i aquesta, ordenadament, va rememorant les seves vivències. En aquesta modalitat d'entrevista la intervenció de l'entrevistador ha de ser mínima per no intervenir en la descripció que la persona entrevistada fa dels seus records nascuts al voltant de les preguntes formulades.

El guió de l'entrevista es va fer seguint prèviament un esquema teòric d'aproximació a l'estany. Primerament preteníem fer un emmarcament paisatgístic per després anar-ho delimitant fins a arribar, finalment, a parlar de l'experiència personal de cada entrevistat en els diversos apartats que s'hi havien tingut en compte. Es tractaven tant aspectes econòmics com socials. Al cap i a la fi s'acabava parlant de la repercussió que tenia l'estany en la població i com influïa en el seu desenvolupament. Algunes de les preguntes de l'entrevista eren:

- Recorda la primera vegada que va veure l'estany? Quina impressió li va causar?
- Com recorda el paisatge de l'estany d'Ivars i Vila-sana?
- Hi recorda moviment de gent, per l'estany?
- Sap d'on venien els visitants de l'estany?
- Com influïa la presència de l'estany en la seva vida quotidiana?
- Recorda quines espècies animals i vegetals habitaven l'estany?
- Ens pot descriure el paisatge en les diferents estacions de l'any?

Estany i societat

- Què s'hi feia a l'estany, quan s'hi anava?
- Com s'hi anava, fins a l'estany?
- S'hi feien festes i celebracions? Era un lloc concorregut?
- S'hi anava a festejar? Com era aquest festeig?

- La gent que es casava acostumava a anar-hi?
- La gent sabia nedar?
- S'hi feien curses i competicions?
- Hi havia una platja, recorda com era?

Caceres

- Les caceres a l'estany, com les recorda?
- Qui les organitzava i com s'organitzaven, les caceres?
- Quina era la caça habitual?
- Es quedaven a dormir i a menjar pels pobles dels voltants els caçadors que es desplaçaven fins a l'estany?
- Com s'hi desplaçaven fins a l'estany?

Pesca

- Havia pescat mai a l'estany?
- Què s'hi pescava?
- Com es pescava?
- Com es distribuïa el peix que s'hi pescava? Qui el venia i com?
- Recorda la pesca de l'anguila?
- Hi havia receptes de cuina particulars de la caça i la pesca de l'estany? Recorda alguna recepta?

Barques

- Les masies de la vora de l'estany era habitual que tinguessin barques. Sap com les adquirien?
- Es podien llogar les barques? Quant valia llogar-les?
- Qui gestionava el lloguer?
- Recorda com eren aquestes barques?
- Havia vista mai construir una barca a l'estany?
- Quins usos se'n feien?

Accidents

- Té coneixement que mai hi hagués hagut accidents, a l'estany? Ens els pot narrar?
- Com es feia un salvament a l'estany?
- La gent sabia nedar quan pujava a les barques?
- Quins perills amagava l'estany?

L'ús del guió sempre va ser orientatiu, però sortosament sovint ens trobàvem amb informants que ja des de l'inici de l'entrevista desenvolupaven, de forma personal, una narració contínua que facilitava la neutralitat absoluta de l'entrevistador o entrevistadora, que no intervenia ni influïa en la bona marxa de l'entrevista. També van ser nombrosos els exemples de persones que amb el seu grau de coneixement directe de l'estany i dels oficis i activitats econòmiques al voltant d'aquest, transcendien qualsevol guió i acabava sent un monòleg al voltant de la pesca, la teuleria, el molí o el servei de cal Sinen i cal Mora.

El guió, per tant, sempre va ser una eina viva i durant tot el temps que es va desenvolupar la recerca es va anar transformant, a mesura que els coneixements i les vivències compartides impactaven entrevista rere entrevista. Preguntes inicials quedaven descartades als pocs mesos mentre que altres qüestions anaven prenent forma a mesura que els coneixements de l'antic estany definien un mapa mental nou.

La selecció dels informants

En un primer moment es va fer una recerca d'informants que havien viscut l'existència de l'antic estany de manera molt directa, és a dir, els habitants de les masies situades a la vora de l'estany, a pocs metres de l'aigua. Posteriorment aquest cercle més proper es va ampliar per tal de seleccionar un gruix de població més considerable. Això es va fer consultant les llistes dels censos de les poblacions veïnes per tal d'extreure'n els futurs informants. Aquests, majoritàriament, provenien dels pobles veïns a l'estany i van ajudar a definir una àrea ben definida, on la influència de l'estany encara era considerable. Finalment, les entrevistes es van obrir a zones molt més allunyades i es va poder percebre que el coneixement de l'estany anava decaient ràpidament, i per tant va quedar ben definit un ra-

di d'acció controlat on l'estany tenia una certa repercussió social i econòmica. Des del principi, en la selecció dels que serien possibles informants es va propiciar una participació igualitària d'homes i dones tot i que a mesura que anava avançant la recerca els testimonis femenins van anar sent els més escassos.

Conclusions de la recerca

Després d'una seixantena d'entrevistes, les conclusions exposades en la monografia deixen entreveure clarament una percepció diferent de l'estany segons la proximitat: d'una banda hi ha els habitants de les masies i els pobles més veïns, i de l'altra, els vilatans de les poblacions més allunyades. Els testimonis directes tenen una visió de l'estany unida a una experiència emocional molt viva, mentre que la resta recorden moltes anècdotes relacionades amb la perillositat, amb els accidents, amb el menjar típic i únic al territori, com era l'anguila. En la recerca hem esbossat una llista d'activitats econòmiques desenvolupades íntegrament dins el paratge de l'estany.

L'estany fou un primer lloc turístic rural. Rebia visitants forans, tant caçadors com famílies que hi anaven a passar el diumenge. Aquests consumien i requereien uns serveis de transport, allotjament i restauració, que les masies més properes a les aigües de l'estany —cal Sinen o cal Mora— els facilitaven.

Les caceres constituïen una activitat econòmica de temporada, sobretot centrada durant la tardor. Era el moment en què els caçadors, arribats a les contrades de la plana, ja fos en vehicle propi els més afortunats o en tren des de l'estació de Mollerussa els altres, iniciaven el seu trasllat cap a l'estany on ja els esperaven amb les caceres organitzades. Els amos de les barques, els tiradors de suport, les masoveres que feien el dinar... tot un entramat de gent al voltant dels caçadors forans que re-

■ Al mig de la fotografia es pot veure una barca de fusta amb rem. Plantat al mig de la barca hi ha un caçador que porta una escopeta i sembla preparat per a tirar.

JOSEP REYNAL (FONS FAMÍLIA REYNAL)

■ En aquesta fotografia es veu un tros de l'estany molt ple de canyissar. Al mig del camí que forma l'aigua entre el canyissar es veuen sis barques de rem amb caçadors que marxen cap al mig de l'estany per iniciar una cacera. JOSEP REYNAL (FONS FAMÍLIA REYNAL)

■ Es veu una panoràmica de l'estany amb molt poca vegetació arbrada. Al mig de la fotografia i al mig de l'estany hi ha una barca amb dues persones. JOSEP REYNAL (FONS FAMÍLIA REYNAL)

vitalitzaven i activaven les economies familiars de la gent de les rodalies de l'estany i dels pobles propers.

Les masies que vorejaven l'antic estany vivien indirectament de les visites a l'estany o bé s'aprofitaven del micro-sistema natural que l'envoltava per dur a terme possibles activitats artesanes i

econòmiques que se'n derivaven, com el molí, la teuleria o la bova.

Gairebé totes les masies i gent dels pobles que vorejaven l'estany gaudien de la pesca. Els filats, la fitora, els clarons i els hams o bé, en el cas de les anguilles, els viviers, eren les diferents eines i estratègies emprades per pescar. Després, la major part de la pesca era venuda per les dones i fills dels pescadors. Les dones, amb una somera, recorrien un circuit setmanal pels pobles de trenta quilòmetres a la redona de l'estany i venien el peix fresc de la jornada. La divisió del treball familiar estava ben present en totes les activitats econòmiques fetes gràcies al rendiment de l'espai natural. Aquesta divisió, però, no era exclusiva de la pesca, perquè en el cas mateix de la teuleria o la boga passa quelcom similar. Les famílies es repartien les feines; tots els membres hi tenien una implicació directa i una responsabilitat, major o menor, en funció de la seva edat i gènere.

La cultura de l'oci de l'estany es concentrava en els dies festius de primavera i tardor quan les temperatures ambientals eren més moderades. Els diumenges i festius eren dies de passejades en barca i jocs vora l'aigua de l'estany. Activitats pròpies del jovent i matrimonis amb fills menuts. A la banda d'Ivars s'hi va fer la platja de la Tirada amb unes instal·lacions esportives mínimes per gaudir de l'aigua de l'estany. Aquesta platja era espai de sortida de competicions aquàtiques i altres juguesques eminentment masculines. L'aigua i el seu gaudi estava reservat als homes, mentre que en quedaven completament de banda les dones que, per pudor o per una moral ferria, gairebé tenien prohibit ensenyar el seu cos, de manera que només les més modernes i agosarades s'endinsaven a plena llum de dia a les aigües de l'estany.

La fotografia i l'estany han tingut una gran repercussió en la nostra recerca,

que ha tret a la llum una col·lecció àmplia de fotografies familiars emmagatzemades en els àlbums particulars dels nostres entrevistats. S'han pogut recuperar vora 150 fotografies inèdites que testimonien sobretot l'oci, les caceres, els esports i les anguiles de l'estany.

La dessecació de l'estany fou una decisió aliena a la voluntat popular i és recordada com una gran obra d'enginyeria que va deixar, d'una banda una catàstrofe natural amb la mortaldat d'espècies aquàtiques, de l'altra, un paisatge desolador que va tardar anys a recuperar una mínima normalitat.

En definitiva, l'estany era un espai natural molt vinculat al territori i als habitants més propers, i amb els testimonis s'aprecia que va tenir una incidència més aviat escassa a partir dels vint quilòmetres al seu voltant. Les activitats econòmiques que s'hi acostumaven a fer, però, sí que tenien una difusió geogràfica més àmplia, i fins i tot una repercussió molt més gran. Cal destacar la venda de l'anguila, que fins i tot havia arribat a Saragossa, i de la boga, que es portava a Tarragona, mentre que la venda de la pesca diària, a tot estirar podia arribar fins a Balaguer.

Descobrim també un paisatge d'acció eminentment masculí, on les dones eren més aviat les encarregades d'organitzar el gaudi, però del qual participaven de forma passiva. I finalment, podem observar com hi ha una part de llegenda al voltant de l'estany, que és recordat com un espai bucòlic del passat.

Fruit de les entrevistes que s'han fet es pot entreveure com l'antic estany era un espai de reflex social d'uns temps passats i que actualment, tot i la seva recuperació física, no té res a veure amb aquell petit indret que resta en la memòria dels nostres informants. ■

Cants tradicionals a l'Alt Pirineu

Construcció social dels pobles pirinencs

ipec

Jaume Ayats

Centre Art i Natura de Farrera; Universitat Autònoma de Barcelona

La recerca «Cants religiosos a l'Alt Pirineu» (IPEC-Anàlisi, 2008-2010) ha permès fer conèixer les implicacions profundes que en els pobles de muntanya tenia fins, més o menys, a mitjan segle xx, el fet de cantar junts en els actes dels diversos rituals religiosos. Més enllà de les creences religioses concretes de cadascú i —encara— més enllà dels rituals oficials de l'Església catòlica, les litúrgies que es duïen a terme realment en aquests pobles i les maneres i comportaments que es manifestaven en el cant contribuïen a fer visible i sensible l'ordre social. Cantar permetia viure i experimentar individualment (i malgrat les possibles divergències en el sentiment religiós) les jerarquies i els rols de la vida social dels pobles petits (d'entre un centenar i un miler de persones).

Cantant es feien perceptibles les divisions de gènere, d'edat i d'origen, les habilitats i singularitats de persones concretes, l'economia i el poder, l'articulació entre l'individu i la comunitat, i altres rols que ordenaven la societat. Totes aquestes relacions i construccions socials es mostraven a través d'uns cants monòdics i polifònics transmesos oralment, i gairebé mai acompanyats d'instruments. L'estètica i les estructures

d'aquests cants provoquen sorpresa entre els oients «contemporanis» i, sovint, interès per conèixer una sonoritat i una expressió gens habitual. En les ratlles que segueixen us proposem una síntesi del procés de recerca dut a terme durant més de tres anys, un resum dels principals resultats amb la relació de publicacions de recerca que hem pogut elaborar fins ara, i un avançament dels treballs futurs que tenim plantejats.

Cants oblidats. Indicis per a una recerca

La societat contemporània té gairebé oblidats del tot els cants religiosos que fonamentaven la litúrgia en els pobles fins a la primera meitat del segle xx. Oblidats fins al punt que la majoria de catalans poden arribar a creure que aquests cants —i sobretot els polifònics— mai no han existit al nostre país. Alhora, però, una part del nostre entorn social retroba l'interès per aquests cants des d'un coneixement considerat exòtic: les noves formulacions d'aquest repertori que han sorgit, sobretot des de Còrsega i Sardenya (a vegades des de més lluny), els poden captivar. Però hom està convençut, alhora, que a Catalunya «no en tenim, de tradicions com aquestes». Per què s'ha produït aquest desconeixement tan complet? Podem assajar de sintetitzar la resposta en els tres fets que esmentem a continuació.